

Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şer'îye Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulü Mevzuatı ve Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Tasarısı (1933-1934)

H. Mehmet Günay*

Acts of Procedural Law of Bulgarian Shar'iyya Courts in the Post-Ottoman Period and a Draft Code of Civil Procedural Law for the Mufti Courts of Bulgaria (1933-1934)

Shar'iyya Court of Bulgaria, which had been an independent institution in the Ottoman period, was brought within the organization of the Office of Mufti after the Bulgarian Principality was founded. These courts, which existed until 1945, carried on its activities according to the Bulgarian Procedural Act for Civil Laws, the general principles of judicial procedures in Islamic law, Regulations pertinent to the administration of the affairs of Bulgarian Muslims dated 1919 and finally the Marriage and Divorce Act (*Münâkehât ve Müfârekât Tâlimatnâmesi*) of 1924. Between the years 1933 and 1934 a draft code of procedural law was prepared by a commission which included, along with others, the Chief-Mufti (Başmüftü) of Bulgaria, but it was not finalized and never implemented. This paper will first explore the background of this draft code and examine its content.

Giriş

Osmanlı Türkleri'nin Balkan Yarımadasını fetih süreci 1356'da Şehzade Süleyman Paşa Komutasındaki Osmanlı akıncılarının Çanakkale Boğazını geçerek Gelibolu'ya çıkmasıyla başlamış¹ ve Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521'de Belgrad'ı fethetmesiyle nihai safhasına ulaşmıştır. Böylece içinde Bulgaristan'ın da yer aldığı Balkan Yarımadası'nın büyük bir kısmı Osmanlı idaresine geçmiştir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı idaresinde kalan Bulgaristan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen ardından imzalanan Berlin Antlaşması² ile Osmanlı'ya vergi veren özerk bir Prenslik haline

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Râğîb Rıfku, *Bulgaristan*, İstanbul 1324, s. 38.

² Antlaşmanın tam metni için bk. Ali Fehmi, *Berlin Mu'âhedenâmesi ve mutâla'ât-ı muvâzene*, Filibe 1319/1903; Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinler*, Ankara 1953, I, 403-424.

gelmiş,³ Türkiye'de Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılında da tam bağımsızlığını ilan etmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar Çarlıkla (Krallıkla) yönetilen Bulgaristan, bu savaştan sonra Sovyetler Birliğinin nüfuz alanına girmiş ve ülkede komünist bir sistem kurulmuştur. Bu sistem 1989'da halk ayaklanması sonucu yıkılmış ve demokratik yönetim biçimine geçilmiştir.

Osmanlı'nın hakim olduğu bütün yerlerde olduğu gibi eski Bulgaristan'da da belli bir hiyerarşi dahilinde organik olarak Meşihat'a bağlı camiler, tekkelere, mektep ve medreseler, müftülükler ve kadılıklar vardı ve bunlar 1878'de Bulgaristan Prensiği kurulduğu sırada da faaliyetlerini sürdürmekte idi. Prensiğin kurulurken imzalanan Berlin Antlaşması başta olmak üzere daha sonra yapılan bütün antlaşmalarda ve Prensiğin iç düzenlemelerinde anılan dinî kurumlarla birlikte müslüman topluluğun her türlü dini hak ve özgürlükleri garanti altına alınmıştı. Ancak kağıt üzerinde kalan bu taahhütlerin çoğu ne yazık ki yerine getirilmemiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin, Bulgaristan Türklerinin meseleleriyle çok yakından ilgilenmesi sayesinde onların pek çok dini ve millî kurumu ayakta kalmayı başarmıştır ki, bunların başında müftülükler ve şer'îye mahkemeleri gelmektedir.

Biz, Bulgaristan Türklerinin dini hayatında ve millî tarihinde çok önemli yeri olan bu kurumları, özellikle de şer'îye mahkemelerini muhtelif çalışmalarda ele almış ve bunların bir kısmını yayımlama imkanı bulmuştuk.⁴ Bu makalede ağırlıklı olarak Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde uygulanan yargılama usulü mevzuatı üzerinde duracağız. Bu çerçevede hukuk tarihi açısından oldukça önemli olduğunda şüphe olmayan ve ilim dünyasına belki de ilk defa sunulacak olan bir belge hakkında nispeten detaylı bilgi vereceğiz. Söz konusu belge 1933-34 yıllarında hazırlanan *Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Tasarısı*'dır. Fakat bundan önce, daha evvel yaptığımız çalışmalar ışığında Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin tarihi gelişimi, yapısı ve işleyişi hakkında özet bilgi vermeyi faydalı görüyoruz.

1. Osmanlı Sonrası Bulgaristan Şer'îye Mahkemeleri

Bulgar Prensiğinin kurulmasından biraz sonra Bulgar hükümeti 2 Temmuz 1880'de, muhtelif din mensuplarının dini idarelerine ilişkin geçici bir tüzük hazırlayıp yürürlüğe koymuştur.⁵ Anılan tüzüğün 35. maddesinde her müftünün

³ *Berlin Antlaşması*, md. 1-2; Halaçoğlu, "Bulgaristan", *DİA*, VI, 398; Şimşir, a.g.e., s. 17.

⁴ Bu çalışmalardan bazılarında bu çalışmada atıflar yapılacaktır.

⁵ Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'nın 2 Temmuz 1880 tarih ve 281 sayılı önerisi ile Prens'in onayına sunulan "Hıristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Ruhani İdarelerine Dair Geçici Tüzük" Prens I. Aleksandır tarafından 321 sayılı bir fermanla (ukaz) onaylandıktan sonra *Bulgar Resmî Gazetesi*'nin (Dirjaven vestnik) 9 Temmuz 1880 tarihli 56. sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

kendi bölgesinde yerine getirmekle yükümlü olduğu en önemli görevlerden birinin, *Bulgaristan Geçici Mahkemeler Teşkilatı Tüzüğü*'nün 930-938. maddeleri uyarınca Müslümanlarla ilgili davalara bakmak" olduğu kaydedilmiştir. Bu hükümle Bulgaristan'da o zamana kadar müstakil bir kurum olarak faaliyet gösteren kadılıklar kaldırılmış, onların görevleri müftülüklere devredilmiştir. Bu, şer'îye mahkemelerinin kendi görev ve yetki alanına giren konularda faaliyetlerini sürdüreceği, fakat bunu müstakil bir kurum olarak değil, müftülükler bünyesinde yürüteceği anlamına geliyordu. Dolayısıyla müftüler aynı zamanda şer'îye hakimliği görevini de üstlenmiş oluyorlardı.⁶ Böylece müftülerin görev ve yetkileri genişlemiş, yalnız din işleri ile değil, hukuk işleriyle de görevli hale gelmişlerdir.⁷

Geçici Tüzük, Prenslığın her adlı sancağında bir müftü bulunacağını öngörmekte ve bu müftünün, şer'îye hakimliği yapabilmesi için bir tür yetki anlamında "icazetnâme" veya Şeyhülislam tarafından verilmiş "menşur" sahibi olmasını şart koşmaktadır. Bu hüküm esasen, Bulgaristan'daki şer'îye hakimlerinin İstanbul'daki Meşihat Makamı ile organik bağlarını sürdüreceklarını anlatmaktadır. Bu düzenleme Müslümanların dini liderleriyle ilişkisini garanti altına alan *Berlin Antlaşması* ve *Tırnovo Anayasası*⁸ hükümleriyle de paralellik göstermektedir.

11 Aralık 1891'de Bulgaristan Millet Meclisi'nde yeni Bulgar *Usûl-i Muhâ-kemât-ı Hukûkiye Kanunu* kabul edilmiştir.⁹ Bu kanunun 1221-1225. maddeleri şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Kanunun getirdiği

⁶ Filibe Büyük Camii İmamı Hafız Hasan Sanî "Bulgaristan Müftülükleri" başlıklı bir makalesinde, müftülerin aynı zamanda şer'îye hakimi olduklarını şu sözleriyle anlatıyor: "Müftü deyince, zihne kelimenin tazammun ettiği 'fetva verici' manası geliyor. Esasen müslümanlar bu kelimeyi kendi manasında kullandıkları için Bulgaristan müftüleri de aynı vazife ile muvazzaf oldukları anlaşılmasın. Gerçi, bundan yirmi sene önce burada da Osmanlı ülkelerinde olduğu gibi müftü başka, nâib başka idi, sonra Hükümet müftü ünvanı altında yalnız müftüleri bırakmıştır. Bulgaristan müftüleri, mahalli hükümetin kendilerine nikâh, talak, vasiyet, veraset, vesayetten ibaret beş madde üzerine verdiği salahiyet hakkı dairesinde hüküm ve kaza icra eden hakim ve kadılardır. Fetva vermek, evkaf işlerine nezaret etmek de vazifeleri dahilindedir. Bunu izah etmekten maksadım, bizim müftülerimiz yalnız fetva vermekle memur ve mükellef değildirdir, Hükümetçe icra mevkîine konulan ilâm verebilirler. Malumdur ki, yalnız fetva vermekle, usul ve şartları dahilinde muhakeme icrasından sonra ilâm vermek bir değildir. Bunun için Hükümet-i Seniyye hakimlere ayrıca bir Nüvvab mektebi tesis etmiş ve onlara bazı fenler öğretip müftülerden fazla malumat edindirmekle mükellef kılmıştır. Demek ki, müftülerimizin zü'l-cenâheyn olması lazım gelir (Bk. Hafız Hasan Sâni, "Bulgaristan Müftülükleri", *Sırât-ı Müstakîm*, sy. 85 (1910), s. 75.

⁷ Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986, s. 66.

⁸ Tırnovo Anayasası [*Sbornik ot normativni dokumenti, otnashti sedoveroizpovedaniyatia utoro dopilneno izdanie (Dinlerle İlgili Normatif Belgeler Derlemesi)*, Sofya 1982 içinde], md. 40.

⁹ Kanun, 11 Aralık 1891'de 6. Millet Meclisi'nin 36. oturumunun 2. olağan birleşiminde kabul edilmiş, 20 Ocak 1892'de Prens tarafından onaylanarak 46. kanun olarak tescil edildikten sonra 8 Şubat 1892 tarih, 31 sayılı *Hükümet Gazetesi*'nde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

hükümler, 1885'te düzeltilmiş geçici *Mahkeme Teşkilatı Nizamnamesi*'ndeki hükümlerin hemen hemen aynısıdır.

Bu kanundan ve bundan önceki düzenlemelerden anlaşıldığına göre, şer'îye mahkemelerinin görev ve yetki alanına bırakılan davalar dinî yönü ağır basan ve İslam hukuk sistematiği içinde "ahvâl-i şahsiye" genel başlığı altında incelenen aile, şahıs ve miras hukuku konularının kapsamına girmektedir. Prenslik döneminde Bulgar hükümetleri miras ve vasiyete ilişkin davaların şer'îye mahkemelerinden alıp medeni mahkemelere verme yolunda birçok teşebbüste bulunmuşlarsa da Müslüman kamuoyu ve Osmanlı Hükümetinin Bulgar hükümetleri üzerine yaptıkları yoğun baskılar sonucunda bu teşebbüsler bir sonuç vermemiş, böylece bu mahkemeler haiz oldukları yetkilerini Prenslik dönemi boyunca muhafaza etmişlerdir.¹⁰

1895 yılında Bulgar Hükümeti, Müslümanların dinî yönetimine ilişkin kısaca *Muvakkat Tâlimatnâme* olarak tanınan geçici bir düzenleme yapıp yürürlüğe koymuş¹¹ ve bu düzenleme, 1919 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu talimatnâmede yer alan müftülüklerle ilgili hükümler şer'îye mahkemeleri için de geçerlidir. Bunlar arasında Başmüftü ve sancak müftülerinin, diğer vasıflarıyla şer'îye hakimlerinin seçilme şartları arasında Meşihat tarafından verilmiş "icâzetnâme" ve "menşûr" sahibi olmaları şartı, özellikle şer'îye mahkemelerini ilgilendirmektedir.

Prenslik döneminde şer'îye mahkemelerinin genel görünümü kısaca şu şekildedir: Her müftülük ve müftü vekaletinde bir şer'îye mahkemesi vardır. Müftü ve müftü vekilleri aynı zamanda şer'îye hakimidirler. Bu dönemde Bulgaristan'da ayrı istinaf ve temyiz mahkemesi yoktur; kural olarak şer'îye mahkemelerince verilen kararlar gerektiğinde İstanbul'da Meşihat'a temyiz edilebilirdi. Ancak bu kural çoğunlukla uygulanmamıştır. Bulgar makamlarının, Meşihat'ın onayı olmadan atadığı müftülerin bilgisizliği, ehliyetsizliği ve şer'î konulara vukufsuzluğu sebebiyle şer'îye mahkemelerince karara bağlanan davalar hep tartışma konusu olmuştur. Yine aynı sebeple şer'îye mahkemelerinden verilen ilâm ve hüccetler -2-3 müftülük müstesna- tamamen Bulgarca yazılmış ve bunlar temyizi mümkün olmadan yürürlüğe konulmuşlardır.¹²

¹⁰ Bu konudaki gelişmeler için bk. Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı*, s. 75-76.

¹¹ Bakanlar Kurulu'nun 14 Ağustos 1895 tarih ve 59 sayılı protokol kararı uyarınca 6 Eylül 1895 tarih ve 9602 sayılı Hariciye ve Mezahip Bakanı'nın teklifi üzerine 15 Eylül 1895 tarih ve 63 sayılı Prens iradesiyle onaylandıktan sonra *Devlet Gazetesi*'nin (Dırcaven vestnik) 26 Eylül 1895 tarihli 210. sayısında yayımlanan bu tâlimatnâmenin, Merkez Sofya Müftülüğü'nün tercümanı Mustafa Efendi ile katibi Nevzat Bey tarafından yapılan Osmanlıca tercümesinin tam metni için bk. *İttifak* (Gazetesi), sy. 60, 9 Teşrin-i Evvel 1311/1895, s. 4; sy. 61, 16 Teşrin-i Evvel 1311/1895, s. 4.

¹² Hafız Hasan Sâni, *a.g.m.*, s. 126; Mehmet Celil, "Milli Müesseselerimiz", *Rehber* (Gazetesi), sy. 149, 22 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1.

1908'de Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Osmanlı Hükümeti ile Bulgaristan Hükümeti arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da imzalanan İstanbul Protokolü¹³ ile buna ekli olan Müftülükler Sözleşmesi'nde özellikle şer'îye mahkemelerini ilgilendiren hükümler bulunmaktadır. Bu hükümler 1895 *Geçici Talimatnâmesi*'ndeki hükümleri biraz daha açık detaylandırmıştır.

Protokol maddelerinden açıkça anlaşıldığı üzere, Bulgaristan'daki başmüftü ve müftülere, diğer ifadeyle şer'îye hakimlerine hakimlik yapma yetkisi Bulgar makamları tarafından değil, bizzat Meşihat tarafından verilmektedir. Bulgaristan'ın tam bağımsızlığına kavuşmasından sonra bile buradaki mahkemelerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması dikkat çekicidir.

Balkan Savaşı sonunda 29 Eylül 1913'te Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Muâhedenâmesi'nde ve yine bu antlaşmaya da eklenen Müftülükler Sözleşmesi'nde¹⁴ de, 1909 İstanbul Protokolü'ne eklenen "Sözleşme"nin getirdiği hükümler aynen tekrar edilmiş, ayrıca bazı küçük ilaveler de yapılmıştır.

1919 yılında *Bulgaristan'da Müslüman Müessesât-ı Dîniye İdâre ve Teşkilâtı Nizamnâmesi*'nin hazırlanarak yürürlüğe konulduğu bilinmektedir.¹⁵ 9 bölüm, 189 maddeden oluşan bu nizamnâme, Bulgaristan Müslümanlarının dinî yönetimini düzenleyen en kapsamlı ve yürürlük süresi itibariyle de en uzun ömürlü düzenleme özelliğini taşımaktadır. Bu nizamnâmede şer'îye mahkemeleri ile ilgili ayrıntılı hükümler yer almıştır. Bu hükümlerde, esas itibariyle 1913 *Müftülükler Sözleşmesi*'nin temel prensipleri korunmuş, ancak bu mahkemelerin türleri, örgüt yapıları, görev ve yetkileri ile çalışma usulleri çok daha geniş ve sistematik olarak düzenlenmiştir.

Nizamnâme'nin şer'îye mahkemeleri ile ilgili daha önce olmayan birtakım yenilikler de getirdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi şer'îye mahkemelerini "birinci derece", "isti'nal" ve "temyiz" olmak üzere üç dereceli hale getirmesi,¹⁶ ayrıca "Hey'et-i Umûmiye-i Âliye" adında Temyiz mahkemesinin de üzerinde bir

¹³ Protokolün tam metni için bk. *Sirât-ı Mustakîm*, sy. 126, 20 Kanûn-i Evvel 1326, V, 363 vd.

¹⁴ Antlaşma ve sözleşme metinleri için bk. Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, 457-458. Ayrıca *İstanbul Muâhedenâmesi* adıyla ayrı baskısı mevcuttur.

¹⁵ 23 Mayıs 1919 tarih ve 12 sayılı Çâr iradesiyle onaylanarak *Hükümet Gazetesi*'nin 26 Haziran 1919 tarih ve 65 sayılı nüshasında yayımlanan bu nizamnâme, Müessesât-ı Dîniye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek *Bulgaristan Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesât-ı Dîniye İdâre ve Teşkilatı Nizamnâmesi* adıyla bastırılmıştır (Çiftçi Birliği Matbaası, Sofya 1920). Daha sonra bunun Türkçe ve Bulgarca ikinci baskısı yapılmıştır (Fotinov Matbaası, Sofya 1924).

¹⁶ Md. 31.

“Yüksek Genel Kurul” oluşturulmasını öngörmesidir.¹⁷ Diğer taraftan şer’iye hakimlerinin İstanbul’daki Meşihat’a bağlılığı burada da vurgulanmıştır.¹⁸

Bu nizamnamenin yürürlüğe girmesinden birkaç yıl sonra Bulgaristan’daki Müslüman topluluğun dini yönetim açısından bağlı bulunduğu Dışişleri ve Mezahip Bakanlığının talebi üzerine, Başmüftülük, bir komisyon kurarak evlenme ve boşanma hükümlerini düzenleyen ve “*Münâkehât ve Müfârekât Tâlimatnâmesi*” adını taşıyan bir risale hazırlatmıştır. Tarafımızdan uzun araştırmalar sonucunda Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi’de, bulunarak¹⁹ neşredilen bu *Tâlimatnâme*²⁰ 1924 yılında hazırlanmış, 1926’da da Bulgarca ve Osmanlıca olarak yayımlanmıştır.²¹ Bulgaristan’daki bütün şer’iye mahkemelerinde uygulanması zorunlu olan *Tâlimatnâme*, şer’iye mahkemelerinin tamamen kaldırıldığı 1945 yılına kadar yaklaşık yirmi yıl süreyle yürürlükte kalmıştır.

Bulgaristan şer’iye mahkemelerinin Meşihat’a bağlılığı Türkiye’de Hilâfet’in kaldırıldığı 1924 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise Bulgaristan şer’iye mahkemelerinin Türkiye ile olan bağları kopmuş, bu mahkemeler Bulgar adalet sistemi içinde kendi hallerine bırakılmıştır. Bununla birlikte, ülke içinde ve dışında çok tartışılan, tamamen kaldırılmaları veya yetkilerinin sınırlandırılması yolunda birçok teşebbüse konu olan Bulgaristan şer’iye mahkemeleri daha uzun bir süre varlığını sürdürmüştür.

Nitekim 1930’da Bulgar *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu* değiştirilirken²² ilgili kanun tasarısına Türkiye’de meydana gelen siyasi değişmelerin de etkisiyle miras ve vasiyete ilişkin davaların şer’iye mahkemelerinden alınması hükmü de eklenmiş ve tasarının ilk görüşmesi Meclis’te bu haliyle kabul edilmiş iken Başmüftülük ve ileri gelen Bulgaristan Türklerinin girişimleri ve Bulgar meclisindeki Türk mebusların yoğun çabaları ile tasarının bu şekliyle kanunlaşmasına engel olunmuş, kanunun birinci maddesine eklenen bir hükümlerle şer’iye mahkemelerinin, eski görev ve yetkilerini aynen koruması sağlanmıştır. Benzer şekilde 1934’de *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*’nun bazı hükümleri düzeltilirken de

¹⁷ Md. 155.

¹⁸ Bk. md. 97, 159.

¹⁹ *Tâlimatnâme*’nin, Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi’ndeki Yeri: TsDiA: f.471k, op.2, a.e. 4.

²⁰ Bk. Günay, H. Mehmet, “1924 Tarihli Münâkehât ve Müfârekât Talimatnâmesi ve Bulgar Şer’iye Mahkemelerinde Uygulanışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2001), 163-196.

²¹ Elimizdeki baskı: Sofya Ümit Matbaası 1926.

²² Kanun 1 Şubat 1930 gün ve 246 sayılı Bulgar *Resmî Gazetesi*’nde yayımlanmıştır (*İntibâh Gazetesi*, sy. 58, 23 Temmuz 1930, s. 1). Bu kanun Başmüftülük tarafından Avukat Osman Nuri Bey’e Türkçe’ye (Osmanlıca) tercüme ettirilmiştir ve özel bir komisyon tarafından tetkik olunmuştur. Bu tercüme *Rehber Gazetesi*’nin 23 Mayıs 1931 tarihli 174. sayısından itibaren peyderpey yayımlanmıştır.

aynı nitelikte bir teşebbüs olmuş ise de kamuoyundaki tepkiler dikkate alınarak bu defa da şer'îye mahkemelerine ait olan maddeye hiç dokunulmamıştır.²³

Şer'îye mahkemeleri bu şekilde faaliyetlerini sürdürürken, onlar üzerindeki tartışma ve spekülasyonlar da hiç durmaksızın devam etmiştir. Ve nihayet 27 Haziran 1938'de dönemin Adliye Bakanı tarafından, Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkilerinin sınırlandırılmasına ilişkin bir kanun tasarısı hazırlanarak 1 Temmuz 1938'de Bulgaristan Millet Meclisi'ne sevk edilmiştir. Bu tasarı, miras ve vasiyet davalarına bakma yetkisini şer'îye mahkemelerinden alıp genel mahkemelere vermekte, şer'îye mahkemelerine yalnız evlenme ve boşanma davaları ile vesayet davalarına bakma yetkisini bırakmaktadır. Ancak tasarı'nın Meclis'teki birinci görüşmesi sırasında Bulgar mebuslardan birisinin önerisiyle tasarıya vesayet davalarının da şer'îye mahkemelerinden alınması hükmü eklenmiş ve 15 Temmuz 1938'de yapılan son görüşmede²⁴ tasarı bu haliyle oylanarak kanunlaştırılmıştır.²⁵

Böylece, elinden "miras, vasiyet ve vesayet" davalarına bakma hakkı alınan şer'îye mahkemeleri, yetkilerini önemli ölçüde kaybetmiştir. Gerçi, bu tarihte şer'îye mahkemelerinin tamamen kaldırıldığı, müftülere yalnız nikâh kıyma yetkisinin bırakıldığı yönünde Bulgaristan Türkleri konusunda otorite sayılan belli başlı yazarlar tarafından da paylaşılan²⁶ yaygın bir kanaat bulunmakta ise de yerli kaynaklar üzerinde yaptığımız incelemeler bu kanaatin isabetli olmadığını göstermektedir. Tespitlerimize göre 1938 yılında şer'îye mahkemeleri tamamen kaldırılmamış, onların elinden yalnızca mala ilişkin davalara bakma yetkisi alınmıştır. Evlenme ve boşanmaya ilişkin davalar ise eskiden olduğu gibi yine şer'îye mahkemelerinin görev ve yetkisinde bırakılmıştır. Nitekim Bulgaristan Merkezî Devlet Tarih Arşivi'nde 1938 senesinden sonra açılmış pek çok dava dosyasına rastlamak mümkündür.

Bulgaristan şer'îye mahkemeleri 1938'den sonra da bir süre daha faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu şekilde 1945 yılına kadar ayakta kalan şer'îye mahkemeleri, bu tarihte Bulgaristan'da medenî nikâh kabul edilip²⁷ ilgili davaların genel

²³ Geniş bilgi için bk. Günay, *Osmanlı Sonrası*, s. 85-98.

²⁴ Tasarı'nın hazırlanması ve kanunlaşmasına Müslüman kamuoyunun tepkisi ve Bulgar Meclisinde bu konu üzerinde yapılan hararetli tartışmalar için bk. Günay, *a.g.e.*, s. 98-107.

²⁵ Kanun Bulgaristan *Resmî Gazetesi*'nin 20 Temmuz 1938 sayılı 156. sayısında yayımlanmıştır.

²⁶ Bk. Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 48; Şimşir, *a.g.e.*, s. 85.

²⁷ 12 Mayıs 1945 gün ve 108 sayılı *Resmî Gazete*'de çıkan kanunla Bulgaristan'da medenî nikâh kabul edilmiş, müftülerin bunu imam ve hatiplere bildirmesi istenmiş ve medenî nikâhtan sonra dinî nikâh yapmak serbest bırakılmıştır (Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 46, 48; Şimşir, *a.g.e.*, s. 85).

mahkemelere devredilmesiyle birlikte işlevsiz kalmışlar, dolayısıyla anılan tarih itibariyle fiilen ortadan kalkmışlardır.

Krallık döneminde Bulgar şer'îye mahkemelerinin yapısı ve işleyişi hakkında da kısaca şunlar söylenebilir:²⁸ Sofya'da bulunan Başmüftülüğe bağlı bütün müftülük ve müftü vekaletlerinde birer şer'îye mahkemesi vardır. Bunların sayısı ve yeri siyasi konjonktüre, ekonomik duruma ve ihtiyaçlara göre değişmiştir. Prenslik döneminde olduğu gibi müftü ve müftü vekilleri aynı zamanda şer'îye hakimliği yapmaktadırlar. 1919 yılına kadar seçimle işbaşına gelen müftüler bu tarihten sonra Başmüftü'nün önerisi üzerine Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'na atanmışlardır.

1919 Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi, Bulgaristan şer'îye mahkemelerini, bidâyet, istinaf ve Dîvân-ı Âli-i Şer'î olmak üzere üç sınıfa ayırmıştır. Ancak ekonomik yetersizlik gerekçesiyle Bulgaristan'da istinaf mahkemeleri hiçbir zaman açılmamış, Dîvân-ı Âli-i Şer'î ise tam anlamıyla ancak 1930'larda tesis edebilmiştir. Türkiye'de rejim değişip, saltanat kaldırılınca ve laik sistem kuruluncaya kadar Bulgaristan şer'îye mahkemeleri hukuken İstanbul'daki Meşihat'la organik bağıını sürdürmüşlerdir. Bu bağlılık daha önce de değindiğimiz üzere seçilen veya tayin edilen Başmüftü ve müftülerin Meşihat tarafından da onaylanmasını veya tanınmasını gerekli kıldığı gibi, Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin verdiği bazı kararların Meşihat'a temyizini de en azından teorik olarak mümkün hale getirmiştir.

Bulgaristan bidayet şer'îye mahkemeleri tek hakimli olup buralarda davalar esastan görüşülüp karara bağlanmıştır. Bulgaristan'da Başmüftülük kurulduktan sonra bidayet şer'îye mahkemelerinden verilen bütün kararlar Başmüftülük nezdindeki Temyiz Dîvanı veya 1930'lardan sonra kurulan Yüksek Şer'îye Dîvanı tarafından tetkike tabi tutulmuştur. Şer'îye mahkemelerinin verdiği kararlar da sancak mahkemeleri nezdinde bulunan icrâ hakimleri marifetiyle yürürlüğe konulmuştur.

Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin yazışmaları ve muhasebe işlemleri Bulgarca, dilekçeler, zabıtlar, hüccet ve ilâmlar ve diğer bütün mahkeme işlemleri Türkçe yapılmıştır. Ancak Türkçe düzenlenen evraklara Bulgarca tercümelerinin eklenmesi şart koşulmuştur.

Bu mahkemeler özel nitelikli ruhani mahkemeler statüsünde Bulgar adalet sisteminin bir parçasını teşkil etmişlerdir. Bu yüzden şer'î konularda Başmüftülüğe, idari açıdan da Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı'na bağlı olmuşlardır.

²⁸ Bu konulara ilişkin geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Günay, *Osmanlı Sonrası*, s. 128-202.

2. Bulgaristan Şer'îye Mahkemelerinde Uygulanan Yargılama Usulü Mevzuatı

Şer'îye mahkemeleri faaliyetlerini başta *Bulgar Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu* olmak üzere muhtelif Bulgar kanunlarına, İslam hukuku hükümlerine, *Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi*'ne, *Münâkehât ve Müfârekât Tâlimatnâmesi*'ne ve muhtelif zamanlarda çıkarılmış genelgelere dayanarak sürdürmüşlerdir. Bunlar üzerinde ayrı ayrı kısaca durmak faydalı olacaktır.

a) Bulgaristan Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu

Bulgaristan şer'îye mahkemeleri 1892 yılına kadar, 2 Temmuz 1880 tarihli muhtelif din mensuplarının dini idarelerine ilişkin *Geçici Tüzüğün* 35. maddesinin atıfta bulunduğu *Bulgaristan Geçici Mahkemeler Teşkilatı Tüzüğü'nün* 930-938. maddelerine göre, bu tarihten sonra da yeni kabul edilen *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'na göre faaliyet göstermiştir.²⁹

Anılan Kanun'un 1221-1225. maddeleri, şer'îye mahkemelerinin görev alanına giren konulardan başka, bazı usul hükümlerini de düzenlemiştir. Esasen bu Kanun'un şer'îye mahkemelerini ilgilendiren hükümleri sadece belirtilen maddelerle de sınırlı olmayıp başka bazı hükümleri de şer'îye mahkemelerinde de zorunlu olarak uygulanmıştır.

1919 *Nizamnâmesi* muhtelif yerlerde *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun şer'îye mahkemelerinde de yürürlükte olan maddelerine atıflar yapmaktadır. Özellikle 160. madde, anılan *Kanun*'un şer'îye mahkemelerinde de geçerli olan hükümlerini tek tek saymaktadır. Buna göre, bu *Kanun*'un I. Kitabı'nın 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13'üncü fasılları; II. Kitabı'nın 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18'inci fasılları, III. Kitabı'nın 1 ve 2'inci; IV. Kitabı'nın 1 ve 2'inci fasılları ve V. Kitabı'nın tamamı *Nizamnâme* gereğince şer'îye mahkemelerinde de yürürlükte sayılmaktadır. Bunların bir kısmı kaza ve sancak mahkemelerinde alınan resim ve harçlarla ilgilidir.³⁰

Öte yandan *Nizamnâme*'nin 150. maddesinde, istinaf şer'îye mahkemelerinin, davaları, *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 662. maddesinden başlayan usul üzere yalnız istinafen karara bağlayacağı belirtilmektedir. 153. maddede de bidayet ve istinaf şer'îye mahkemelerinin istinafa tabi olmayan ve kesin hükme bağlanan hüccet ve ilâmlarının *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 705. maddesinde gösterilen usul üzere Dîvân-ı Âli-i Şer'î tarafından bozulabileceği karar altına alınmaktadır. Yine 164. maddede, bakılıp çözümlenmesi şer'îye

²⁹ *Medeniyet* (Gazetesi), sy. 161, 28 Temmuz 1938, s. 4.

³⁰ Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde alınan resim ve harçlarla ilgili geniş bilgi için bk. Günay, a.g.e., s. 159-162.

mahkemelerinin yetkisi dahilinde olan nakitlere ilişkin senetlerin muhtevası şahitlerin dinlenmesi ve ifadesiyle geçersiz kılınmaz, denildikten sonra, fakat bu gibi senetler hakkında sahtekârlık davası ikame olunursa, *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun bu husustaki maddeleri gereğince işlem yapılır, denilmektedir.

Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu'nun 1919 *Nizamnâmesi*'nde atıfta bulunan veya bulunmayan bazı hükümleri ile *Kanun*'da yapılan bazı değişiklikler zaman zaman Başmüftülük'ten veya Dışişleri ve Mezahip Müdürlüğü'nden gönderilen genelgelerle müftü ve müftü vekaletlerine hatırlatılmış veya bildirilmiştir. Mesela Başmüftü Süleyman Faik ile Müessesât-ı Diniye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil imzasıyla müftü ve müftü vekaletleri ile cemaat-i islamiye idarelerine gönderilen 17 Kanun-i Evvel 1924 tarih ve 2506 sayılı 25 maddelik uzun bir genelgede,³¹ başka bazı kanunlarla birlikte *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun bazı maddelerinin yanlış uygulandığı belirtilerek bu konularda geniş açıklamalar yapılmaktadır. Bu açıklamaların daha ziyade müftülüklerde ve şer'îye mahkemelerinde alınan resim ve harçlarla ilgili olduğu görülmektedir. Yine Dışişleri ve Mezahip Müdürlüğü'nden gönderilen 9 Nisan 1921 tarihli bir genelgede, *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 763. maddesi değiştirilerek mahkemelerde açılan miras davalarında 50.000 leva'ya kadar %4, 50.000'den yukarı %5 dava harcı alınacağı bildirilmektedir.³² Başmüftülüğün bu konuda 20 Kanun-i Evvel 1925 tarihli ve 2606 sayılı ayrı bir genelgesinden daha söz edilmektedir.³³

Bilindiği gibi 1 Şubat 1930'da yeni Bulgaristan *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu* kabul edilmiştir. Eski Kanun'un, şer'îye mahkemelerinin görev konularını ve temel usul kurallarını düzenleyen 1221-1225. maddeleri aynen yeni Kanun'unun 1. maddesine zeyl (ek) olarak konulmuştur. Ayrıca bu maddeye yeni bir hüküm eklenerek, ruhani mahkemelere ait "usûl-i muhâkemât"ın Adliye Bakanlığı'nın da mütalaası alınarak Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı'na tasdik olunacak bir "talimatnâme" ile düzenleneceği öngörülmüştür.

Bundan birkaç ay sonra Başmüftülük, Bulgaristan'da bulunan sancak müftüleriyle müftü vekilleri, şer'îye katibi, sandık emini ve cemaat-i islamiye encümenliklerine 14 Temmuz 1930 gün ve 1739 sayılı bir genelge göndererek³⁴ yeni

³¹ Bu genelge için bk. Bulgaristan Merkezi Devlet Tarih Arşivi (TsDİA), f.471k, op.2, a.e.4/41-44; *Başlangıç* (Gazetesi), sy. 19, 16 Şubat 1925, s. 1; sy. 20-21, 21 Şubat 1925, s. 1; sy. 22-23, 27 Şubat 1925, s. 1.

³² Bk. TsDİA, f.471k, op.2, a.e.4/9.

³³ *İntibah*, sy. 58, 23 Temmuz 1930, s. 1.

³⁴ Bk. *İntibah*, sy. 58, 23 Temmuz 1930, s. 4.

Kanun'un tatbiki ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.³⁵ *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun, şer'îye mahkemeleri için özel bir düzenleme öngörmesine rağmen, bu genelgede şer'îye mahkemelerinde yine ve çok daha geniş kapsamlı olarak Bulgar *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun yürürlükte olduğu belirtilmiştir. Nitekim, genelgenin 4. maddesinde, dava ikâmet ederken ve devamı süresince 1. maddesiyle zeylinden 632. maddesine varıncaya kadar *Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiye Kanunu*'nun hükümlerine tamamiyle riayet olunacağı belirtilmektedir. Ayrıca davanın taraflarının, isterlerse, "Uzlaştırma (te'lif-i beyn) Mahkemesi"nden de istifade edebileceği, bu durumda dava açarken veya devamı sırasında *Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiye Kanunu*'nun 885-912. maddeleri hükümlerine tamamiyle riayet etmek gerektiğini bildirmektedir. Genelge'de anılan *Kanun*'un başka bazı maddelerine de atıflar yapılmaktadır.

Öte yandan Müessesât-ı Diniye ve Vakfiye Müdürlüğü eski *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun şer'îye mahkemelerini ilgilendiren bazı maddelerine yeni *Kanun*'da karşılık gelen maddelerini *Tebliğât* gazetesinde yayımlamıştır.³⁶

b) 1919 Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi

Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde muhakeme usulü'nün önemli ayaklarından birisini de 1919 tarihli *Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi* oluşturmaktadır.

"Bulgaristan'daki müslümanların şer'a ilişkin idarî ve hukukî işlemleri bu nizamnâme hükümleri uyarınca Başmüftülük, müftülükler, müftü vekâletleri ve şer'îye mahkemeleri tarafından idare olunur"³⁷ diyen *Nizamnâme*, müstakil bir bölüm altında³⁸ şer'îye mahkemelerinin çeşitlerini, özelliklerini, görev ve yetkileri ile işleyiş biçimini düzenlemektedir. Bu bölüm dışında, *Nizamnâme*'nin muhtelif yerlerine dağılmış şer'îye mahkemelerini ilgilendiren başka hükümlere rastlamak da mümkündür. Sözgelimi, genel hükümler bölümünde şer'îye mahkemelerinin yazışma ve hesaplarının Bulgarca icra edileceği, bu mahkemelerde düzenlenen

³⁵ Genelgenin başında şöyle denilmektedir: "Malum olduğu üzere 22. Mebuslar Meclisi, üçüncü birleşiminin 28 Kanun-i Evvel 1929 tarihindeki 32. oturumunda yeni *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nu kabul etti. Anılan kanun, *Hükümet Gazetesi*'nin 246 sayılı 1 Şubat 1930 tarihli nüshasında neşredildi. Bu kanunun 1022. maddesine göre *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu* maddelerinin tamamı değişmekte, yeni *Kanun* 1 Nisan 1930 tarihinden itibaren yürürlüğe girmektedir. Bu kanun ile beraber Başmüftülüğün 20 Kanun-i Evvel 1925, 17 Kanun-i Evvel 1924 tarihli 1022 ve 2506 sayılı tamimine ek olarak Başmüftülük, gerek yeni *Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiye*, gerek *Pul, Bütçe, Muhâsebe, Taahhüdât Kanunları*'nı tatbik ederken, davaların temdidi zamanında vukuu mümkün hatalardan kaçınmak için sizlere şu yolda delâlette bulunmayı uygun görür."

³⁶ Bk. *Tebliğât*, sy. 2, 31 Ağustos 1932, s. 4.

³⁷ Md. 4.

³⁸ Yedinci bölüm, md. 131-167.

hüccet ve ilâmlar ile şer'î işlemlere ilişkin evrakın Türkçe tanzim olacağı, fakat bunlara Bulgarca tercümelerinin ekleneceği hükme bağlanmaktadır.³⁹ 81. maddede, yalnız müftü ve müftü vekillerinin yetkisine bırakılan nikâh, talâk ve diğer meseleleri diğer din görevlilerinin çözüme hak ve yetkilerinin bulunmadığı belirtilmektedir. 106. maddede müftü ve müftü vekillerinin yürürlükteki mevzuata uygun olarak pul yapıştırılmış dilekçeler karşılığında şer'î işlemlere dair evrak verebileceği; 108. maddede müftü ve müftü vekillerinin bulunmadığı zamanlarda şer'î işlere ilişkin işlemlerin şer'îye katibi tarafından icra edileceği belirtilmektedir. *Nizamnâme*'nin çeşitli maddelerinde de şer'îye mahkemelerinin tahsil edeceği resim ve harçlar ile tutacağı defter ve sicillere ilişkin hükümler yer almaktadır. *Nizamnâme*'nin "Son hükümler" bölümünde de şer'îye hakimleri ile dairelerinde çalışan memur ve hizmetlilerin bu talimatnâmenin hükümlerine aykırı davranışları halinde, bu davranışla ilgili Ceza Kanunu'nda bir açık bir ceza yoksa, *Mülkiye Memurları Nizamnâmesi* uyarınca cezalandırılacağı öngörülmektedir.⁴⁰ Ayrıca şer'îye hakimlerinin görev ve yetkileri dahilinde icra ve ifa ettikleri işlerde, polis ve mülkiye memurlarının onlara zamanında yardım ve kolaylık sağlamaları zorunlu kılınmakta,⁴¹ şer'îye hakimleri ve onların memurlarının bütün devlet memurlarının sahip olduğu haklara ve vazifelere sahip olduğu kaydedilmektedir.⁴²

Şer'îye hakimlerinin İstanbul'daki Meşihat'a bağlılığı bu *Nizamnâme*'de de belirtilmiştir. Nitekim, müftü ve müftü vekillerinin şer'îye hakimliği görevini ifa etmek için Başmüftülükten "mürâsele-i şer'îyye"yi haiz bulunması şart koşulduğu gibi,⁴³ şer'î bir dava incelenirken meydana gelen şüpheli ve tereddütlü noktalarda usulüne uygun olarak Meşihat Makamı'nın görüşüne başvurulacağı belirtilmektedir⁴⁴ ki, bu hüküm ihtilafı şer'î davalarda son sözün Meşihat Makamı'na ait olduğunu anlatmaktadır.

Nizamnâme'nin şer'îye mahkemeleri ile ilgili daha önce olmayan birtakım yenilikler de getirdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi şer'îye mahkemelerinin "birinci derece", "isti'nafl" ve "temyiz" olmak üzere üç dereceli hale getirilmesi⁴⁵ ve ayrıca "Hey'et-i Umûmiye-i Âliye" adında Temyiz mahkemesinin de üzerinde bir "Yüksek Genel Kurul" tesisinin öngörülmesidir.⁴⁶

³⁹ Md. 6.

⁴⁰ Md.183.

⁴¹ Md.184.

⁴² Md.186.

⁴³ Md. 97.

⁴⁴ Md. 159.

⁴⁵ Md. 31.

⁴⁶ Md. 155.

c) 1924 Münâkehât Müfârekât Talimatnâmesi

1924 yılında Başmüftülükçe kurulan bir Komisyon tarafından Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde aile hukukuna ilişkin verilecek kararlara esas olmak üzere bir *Münâkehât Müfârekât Talimatnâmesi* hazırlanıp yürürlüğe konulduğu daha evvel ifade edilmişti. Bu talimatnâme şer'îye mahkemelerinin faaliyetleri ile ilgili usul ve esaslardan çok bu mahkemeler tarafından belli bir olaya uygulanacak maddi hukuk kurallarını içermektedir. Bununla birlikte anılan talimatnâme bazı usul hükümlerini de bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle boşanma davalarında "hakem usulünü" düzenleyen 60. madde bütünüyle usul hukukuyla alakalı olup Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde etkin ve fonksiyonel bir şekilde kullanılmış, böylece İslam hukukunun klasik doktrininde tartışılan "hakem usulü" bu mahkemelerde fiilen hayata geçirilerek tarihi bir hukuk müessesesi haline getirilmiştir.⁴⁷

e) Diğer Kanun ve Düzenlemeler

Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde uygulanması gereken başka bazı kanun ve düzenlemeler daha vardır. Bunların bir kısmı *Bütçe, Muhasebe ve Müessesât Kanunu, Adliya Binası İnşasına Mahsus Kanun, Muhtelif Devâir-i Devlete Ait Kavânûn Mucebince Hazine-i Devlet Menfaatine Tahsil Olunan Rüsûm ve Harçların Ta'dili ve İtmâmiyle Yeni Rüsûm ve Harçların Ta'yinine Dair Kanun, Damga Pulu Nizamnâmesi* gibi daha çok şer'îye mahkemelerinde alınmakta olan resim ve harçların tahakkuk ve tahsili ile ilgili düzenlemelerdir.

Bunlar içinde 1919 *Nizamnâmesi*'nin, şer'îye mahkemelerinde uygulanmasını öngördüğü kanunlar da vardır. Nitekim, *Nizamnâme*'nin 166. maddesinde, "vesayet" davalarında müftü ve müftü vekilleri *Vesayet Kanunu*'nun sulh hakimlerine yüklediği görev ve işlemleri icraya mecburdur denilmektedir. *Vesayet Kanunu* doğrudan usul hükümlerini düzenlemiyorsa da bazı noktalarda usule ilişkin hükümler içermektedir.

Kaynaklar, şer'îye mahkemelerinde bazı konularda *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* başta olmak üzere İslam usul hukukuna ilişkin kanun ve hükümlerin de dikkate alındığını göstermektedir.⁴⁸

⁴⁷ "Hakem Usulü"nün Bulgaristan şer'îye mahkemelerinde nasıl uygulandığı konusunda bk. Günay, H. Mehmet, "1924 Tarihli Münâkehât ve Müfârekât Talimatnâmesi ve Bulgar Şer'îye Mahkemelerinde Uygulanışı", s. 190-193.

⁴⁸ Az sonra ele alacağımız *Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Tasarısı*'nda bazı hükümler *Mecelle*'ye dayandırılmıştır. Örneğin, "Tanık ifadeleri" bölümü hazırlanırken Komisyon, bu meselenin maddi özelliğinin de bulunduğunu dikkate alarak bu konuda şer'îye hakimlerinin şer'î hukuka dayanması gerektiğini kabul etmiş, bu yüzden *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun 166. maddesinin şer'îye mahkemelerinde geçerli ola-

Yine gerek Başmüftülük ve gerekse Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı tarafından zaman zaman çıkarılıp şer'îye mahkemelerine gönderilen çok sayıda genelge ve emirlerde de şer'îye mahkemelerindeki muhakeme usulünü ilgilendiren hükümler yer almaktadır.⁴⁹

Burada ayrıca kaydedilmelidir ki, birtakım kazai içtihatlar da şer'îye mahkemelerini bağlayan hükümlerden olup 1919 Nizamnâmesi'nin 158. maddesi bunu öngörmektedir. Nitekim anılan maddede, şer'îye mahkemelerinin "şer'î meselelerin tatbikinde" *Dîvân-ı Âli-i Şer'î*'nin, "Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye ile diğer kanunlarda" ise Temyiz Mahkemesi'nin tefsirlerine uymaya mecbur olduğu belirtilmektedir.

f) Bulgaristan Şer'îye Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Tasansı (1933-1934)

Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin açık, tutarlı, kendi özel konumuna ve özelliklerine uygun belirli ve müstakil bir muhakeme usulü hiçbir zaman olmamıştır. Bu mahkemelere yöneltilen eleştirilerin başında da esas itibarıyla bu durum gelmiştir. Gerçekten de şer'îye mahkemelerindeki karışıklık, düzensizlik, hantallık ve buna bağlı olarak bu mahkemelerde açılan davaların çok uzun süre sürüncemede kalması hemen her dönemde şikayet konusu olmuş ve bu mahkemeler için özel bir muhakeme usulü veya nizamâne tanzim edilmesi ihtiyacı kamuoyunda sık sık dile getirilmiştir. Bu konuda bazı teşebbüslerde bulunulmuş ise de ortaya kayda değer somut bir şey çıkmamıştır. Bu nedenle biraz oradan biraz buradan alınmış kanun ve kurallara göre şekillendirilmeye çalışılan şer'îye mahkemeleri muhakeme usulü, bu haliyle tam bir yamalı bohça görüntüsü vermiştir.

1929'da gerçekleştirilen Bulgaristan Türkleri'nin Birinci Milli Kongresi'nde de şer'îye mahkemeleri için bir yönetmeliğin biran önce hazırlanması yolunda karar alınmıştı.⁵⁰ Ayrıca 1930'da kabul edilen yeni *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun, şer'îye mahkemelerini düzenleyen 1. maddesine yeni bir hüküm eklenerek, ruhani mahkemelere ait "*usûl-i muhâkemât*"ın Adliye Bakanlığı'nın da mütalaası alınarak Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı'nca tasdik olunacak bir "talimatnâme" ile düzenleneceği öngörülüyordu. Ne var ki, 1932 yılına kadar bu yönde herhangi bir gelişme kaydedilmediği anlaşılmaktadır.

mayacağına karar vermiştir (Protokol No. 46). Aynı mülâhaza ile "şahitlerin tezkiyesi"nde de *Mecelle*'nin 1716. maddesi hükümlerine uyulması gerektiği hükme bağlanmıştır (Protokol No.44, md. 96).

⁴⁹ Müftülüklere ve müftü vekaletlerine gönderilen resmi genelge ve emirlerin büyük bir kısmını topluca görmek için bk. TsDA, f.471k, op.2, a.e.3 (1911-1922 yıllarına ait 67 varaklık dosya); f.471k, op.2, a.e. 4 (1923-1943 yıllarına ait 150 varaklık dosya).

⁵⁰ Şimşir, *Bulgaristan'da Türkler*, s. 111.

Genel olarak müftülük teşkilatı, özel olarak da şer'îye mahkemelerine karşı eleştiri oklarının en fazla yoğunlaştığı 1932-34 yıllarında ise bu konuda önemli bir adım atıldığı görülmektedir. Gerçekten de yerli kaynaklar, Dışişleri ve Mezâhip Bakanlığı'nın, 1932 yılının sonlarına doğru, 1930 tarihli *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun gereğini yerine getirmek, şer'îye mahkemelerindeki yargılama faaliyetleri ile ilgili usul ve esasları belirleyip, bu mahkemelerdeki karışıklık ve düzensizliği ortadan kaldırmak amacıyla bir komisyon kurmayı uygun gördüğünü ve bunun için Başmüftülük'ten iki üye göstermesini istediğini, bildirmektedir.⁵¹ Ancak bu komisyonun teşekkül edip etmediği, ettiyse çalışmalarının hangi safhaya ulaştığı konusunda ne yerli kaynaklarda ne de diğer eski ve yeni eserlerde hiçbir bilgiye rastlayamadığımızı belirtmemiz gerekir. Yaptığımız araştırmalar, bu alanda derin araştırmaları olan Bulgaristan'lı meslektaşlarımızın da bu çalışmadan haberdar olmadıklarını göstermiştir. Bununla birlikte biz, bu işin peşini bırakmayarak araştırmalarımıza devam ettik ve sonunda bu amaçla, aralarında Başmüftü Hüseyin Hüsnü'nün de bulunduğu bir komisyonun kurulduğunu, bu komisyonun 5 Aralık 1933'de başladığı çalışmalarına 16 Mayıs 1934'e kadar devam ettiğini ve önemli bir metin ortaya koyduğunu tespit ettik. Aslı Bulgarca olup Türkçe'ye "*Bulgaristan Çarlığında Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnamesi*" Hazırlık Komisyonu Çalışma Tutanakları şeklinde tercüme edilebilen bu metnin, *Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi*'nde olduğunu öğrendik⁵² ve ısrarlı takiplerimiz sonucunda bir kopyasını almaya muvaffak olduk.

"A-4" ölçülerinde daktöle ile yazılmış 62 sayfadan oluşan bu belge, yukarıda belirtildiği gibi Bulgaristan şer'îye mahkemeleri için yapılmaya çalışılan "*Muhakeme Usulü Nizamnamesi*"nin ilgili komisyon tarafından yürütülen hazırlık çalışmalarını ihtiva etmektedir. Belgenin içeriğinden anlaşıldığına göre, çalışmayı yürüten komisyon 51 oturum yapmış ve her bir oturumun tutanakları (protokol) yer, tarih ve numara verilmek suretiyle ayrı ayrı kaydedilmiştir. Her tutanağın sonunda da Başkan ve Sekreter için imza açılmıştır.

Bütün protokollerin başında kaydedildiği üzere hazırlık komisyonu şu kişilerden oluşmaktadır:

1. Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı Mezahip Şube Başkanı D. Gruev
2. Başmüftülük Hukuk Müşaviri N. Dimitrov
3. Başmüftü Hüseyin Hüsnü Ahmedov
4. Dışişleri Bakanlığı Müfettişi İvan Stoyanov⁵³

⁵¹ *Rehber*, sy. 248, 8 Teşrin-i Evvel 1932, s. 3.

⁵² Çalışmanın *Bulgar Merkezî Devlet Tarih Arşivi*'ndeki yeri: TsDİA, f.471k, op. 2, a.e., 7/1-64.

⁵³ Bu kişinin komisyonuna yedinci oturumdan itibaren katıldığı anlaşılmaktadır.

Elimizdeki belgeye göre, Komisyonun ilk oturumu 5 Aralık 1933'de, son oturumu da 16 Mayıs 1934'te yapılmıştır. Buna göre komisyon altı ayı aşkın bir süre bu çalışmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte komisyonun çalışmalarını tamamlamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim ilk oturumlarda tespit edilen konu başlıkları göz önünde tutulduğunda, komisyonun öngörülen konulardan ancak bir kısmını görüşüp karara bağladığı görülmektedir. Zaten elimizdeki belgeye göre, Komisyonun son oturumu olan 51. oturuma ait tutanağın sonunda, "oturumun 21.05.1934 tarihine ertelendiği" kaydedilmektedir ki, bu kayıt çalışmanın bundan sonra da devam edeceğini göstermektedir. Fakat tahminlerimiz, Bulgaristan'da 1934 yılında gerçekleşen iktidar değişikliği dolayısıyla bu çalışmanın yarıda kesildiği, bu yüzden çalışmanın elimizdeki şekliyle sınırlı kaldığı istikametindedir. Bununla birlikte müzakere edilip karara bağlanan konuların muhtevası ve özellikleri dikkate alındığında komisyonun çalışmalarının önemli bir aşama kaydettiği de bir gerçektir.

Komisyonun 3 Aralık 1933 tarihli ilk oturumunda, hazırlanan nizamnamenin "*Bulgaristan Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnamesi*" adını taşıması kabul edilmiş ve bu nizamnamenin hazırlanmasında hangi mevzuatın esas alınacağı tartışılıp karara bağlanmıştır. Bunun için ilk önce Bulgaristan'da *Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilâtı Nizamnâmesi*'nin eski 160'inci ve yeni 182'inci⁵⁴ maddeleri üzerinde fikir teatisinde bulunulmuş ve anılan *Nizamnâme*'de, *Bulgar Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu*'nun hangi hüküm ve maddelerinin şer'î mahkemelerinde geçerli olup uygulandığı tespit edilmiştir. Bu tespitler ışığında Komisyon, yeni nizamnamenin hazırlanmasında şer'î hükümler ve *Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilâtı Nizamnâmesi*'nin hükümleri de göz önünde tutularak, *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu*'nun I ve II. bölümlerindeki hükümlerin esas alınmasını kararlaştırmıştır.

Demek oluyor ki, bu nizamnâmenin hazırlanmasında üç ayrı kaynak esas alınmaktadır. Bunlar üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır:

a) Şer'î hükümler: Burada şer'î hükümlerden kastedilen İslam hukukunun muhakeme usulüne ilişkin hükümleridir. Hazırlanan taslağın muhtevası tetkik edildiğinde, İslam hukukunun anılan konuya ilişkin hükümlerinde Osmanlı Medeni Kanunu *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin muhakeme usulünü düzenleyen hükümlerinin esas alındığı görülmektedir. Bununla birlikte, kimi zaman kaynak belirtilmeksizin İslam hukukunun ele alınan konuyla ilgili genel hükümlerine de atıflar yapılmaktadır.

⁵⁴ Buradaki "eski" ve "yeni" maddelerden ne kastedildiğine ilişkin biraz sonra açıklama yapılacaktır.

b) Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi: Komisyonun ilk oturum tutanağında, *Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi*'nin eski 160. ve yeni 182. maddeleri üzerinde müzakereler yapıldığı kaydedilmektedir. Eski Nizamnâme'den kastedilenin ne olduğu gayet açık olup bu herkesçe bilinen 1919 tarihli *Nizamnâme*'dir. Gerçekten de çalışmamızın ilgili bölümünde yeteri kadar bilgi verildiği üzere anılan *Nizamnâme*'nin 160. maddesi, Bulgar *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu*'nun hangi bölümleri ve hangi maddelerinin şer'îye mahkemeleri için de bağlayıcı olduğunu düzenlemektedir.

182. maddesine atıfta bulunulan "yeni *Nizamnâme*" konusunun ise ilk bakışta biraz kafaları karıştırdığında şüphe yoktur. Çünkü, bugün bu konuda ilim dünyasında hakim olan kanaat, 1919 *Nizamnâmesi*'nden sonra 1951 yılına kadar Bulgaristan Müslümanlarının dini idare ve örgütünü düzenleyen yeni bir nizamnamenin hazırlanıp yürürlüğe konulmadığı yönündedir. Ancak biz, yerli kaynaklar üzerinde yaptığımız araştırmada, 1932 yılında Hariciye ve Mezahip Bakanlığı bünyesinde 1919 *Nizamânesi*'ni düzeltmek üzere bir komisyon oluşturduğunu, komisyonun yeni bir tasarı üzerinde çalışmalarını tamamladığını, ancak hazırlanan bu tasarının resmi süreçlerden geçerek yürürlük kazanmadığı gibi kamuoyuna da sunulmadığını tespit etmiş bulunmaktayız.⁵⁵ Kanaatimizce şer'îye mahkemeleri muhakeme usulü *Nizamnâmesi* hazırlık çalışmalarında esas alınan "nizamnâme" de bu yeni *Nizamnâme*'dir.

Bu görüşümüzü pekiştiren hususlardan birisi de şudur: Elimizdeki, "*Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Tasarısı*" üzerinde çalışan Komisyon, 5 Nisan 1933 tarihli 20. oturumuna kadar münhasıran şer'îye mahkemelerinin muhakeme usulüyle meşgul olduğu halde, bu oturumda, Komisyon başkanı Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı Dini Şube Müdürü D. Gruev'in önerisi üzerine gündeminde önemli bir değişiklik yapmış ve *Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi*'ni ele alıp bundaki eksiklik, fazlalık ve hataları düzeltmeye başlamıştır. Komisyon, 20. oturumdan 37. oturuma kadar oldukça uzun bir süre bu meseleyle uğraşmış ve anılan *Nizamnâme*'nin hemen bütün maddelerini tek tek ele alıp düzeltmiştir.

Fakat yaptığımız karşılaştırma sonucunda Komisyonun düzelttiği madde numaraları ile 1919 *Nizamnâmesi*'nin madde numaralarının birbirini tutmadığını gördük ve buradan, Komisyonun üzerinde çalıştığı tasarının 1919 *Nizamnâmesi* olmadığı sonucuna vardık. Bu noktada yeni bir karşılaştırma yaparak, *Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi*'ni hazırlamak üzere kurulan Komisyon üyelerinin hemen tamamının, 1919 *Nizamnâmesi*'ni düzeltmek üzere kurulan

⁵⁵ Bu konuyla ilgili gelişmeler için bk. Günay, *Osmanlı Sonrası...*, s. 69-70.

Komisyon'da da yer aldığını tespit ettik. Buradan hareketle, anılan Komisyonun her iki tasarıyla da ilgilendiği, her ikisi üzerinde de tasarruf yetkisi bulunduğu için öncelikle daha önce üzerinde çalıştığı ve yeniden inşa ettiği *Müslüman Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi*'ni tekrar ele alıp bazı yönlerini düzeltmeyi, ancak ondan sonra şer'îye mahkemeleri ile ilgili *Nizamnâme* üzerinde çalışmaya devam etmeyi tercih ettiği sonucuna vardık. Şu halde, komisyonun düzeltmeye esas aldığı metin eski 1919 *Nizamnâmesi* değil, daha önce üzerinde çalışıp belli bir kıvama getirdiği yeni *Nizamnâme*'dir. Elimizdeki belgede yer alan "eski 160. madde, yeni 182. madde" ifadesinin sırrı da kanaatimizce bu şekilde açıklığa kavuşmaktadır.

3. Bulgar Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu: Hiç kuşkusuz bu nizamnâmenin en önemli kaynağını *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu* oluşturmaktadır. Zira, Komisyonun ilk oturumunda, anılan kanunun I. ve II. bölümlerinin esas alınacağı açık bir şekilde belirtildiği gibi, bu husus tasarının içeriğinden de hemen anlaşılmaktadır. Nitekim tasarının müzakeresi ve kabul edilen maddeleriyle *Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye Kanunu* arasında yaptığımız mukayesede, tasarıda hem şekil hem de muhteva bakımından anılan kanunun takip edildiği açıkça belli olmaktadır.

Komisyonun ikinci oturumunda *Nizamnâme*'de yer alacak temel konuların belirlenmesine başlanmış, bu çerçevede "Talâk ve Miras" davaları ile Yüksek Şer'îye Mahkemesi ve Birinci Derece Şer'îye Mahkemelerinin muhakeme usulü konularının ayrı kitaplarda düzenlenmesine karar verilmiştir. Buna göre birinci kitapta şu bölümler yer alacaktır:

I. Duruşma (ru'yet) usulünde genel hükümler.

II. Birinci derece müftülük mahkemelerinde muhakeme usulü.

Bu bölümde şu alt başlıklar bulunacaktır: 1) Zamanaşımı, salahiyet tartışmaları ve bunların çözüm usulleri; 2) Mahkemeye dava dilekçesi sunmak (dava açmak); 3) Davanın değeri; 4) Mahkemenin taraflarla temas kurması; 5) Tarafların celpname veya basın aracılığıyla mahkemeye çağırılması; 6) Tarafların vekilleri; 7) Davada arkadaşlık; 8) Davaya mahkeme duruşmasında bakılması; 9) Karşı dava açmak; 10) Deliller başlığı altında da şu konuların işlenmesi öngörülmektedir: a) Genel usuller; b) Tanık ifadeleri, c) Yazılı deliller, c) İtiraf, d) Yemin; f) Karineler.

11 Aralık 1933 tarihli üçüncü oturumda da *Nizamname*'de yer alacak olan genel hükümler hakkında müzakerelere devam edilmiştir. Bu çerçevede şu başlıklar kabul edilmiştir: 1. Delil toplama; 2) Delillerin tetkiki; 3) Bilirkişi raporları; 4) Yazılı delillerin incelenmesi; 5) Delillerin tahkiki

Komisyon, aynı oturumda ilave bazı bölüm başlıkları tespit ederek ilgili konuları aşağıdaki şekilde sıralamıştır.

Özel Davalar: 1) Red ve itirazlar; 2) Davaların teminatı (Dava dilekçelerine teminat yatırılması); 3) Dava vekilliği ve onun kabul şartları; 4) Davaya üçüncü kişilerin celbedilmesi ve celpname yazılması; 5) Hakimlerin reddi; 6) Davayı durdurmak, yenilemek ve iptal etmek.

Davanın Sonuçlandırılması: 1) Kararların ve ara kararların açıklanması; 2) Gıyaben karar verme; 3) Önceden (peşinen) icra olunan kararlar; 4) Duruşma tutanakları.

Nizamnâme komisyonu bundan sonra, *Nizamname*'nin ikinci kitabının içeriğini ele almış, bunun birinci bölümünün "Kararların Temyizi" başlığını taşımasını ve burada şu alt başlıkların yer almasını kararlaştırmıştır: 1) Davayı temyiz etmek; 2) Temyiz dilekçelerinin tetkiki; 3) Yüksek Şer'îye Mahkemesinin davayla ilgili hüküm vermesi; 4) Temyiz hakkının iadesi (Davanın yeniden temyiz edilmesi); 5. ve özel dilekçelerin tetkiki; 6. Temyiz edilen karar dosyalarının tetkiki usulü.

Anılan Komisyonun 12 Aralık 1933 tarihli dördüncü oturumunda ise *Nizamnâme*'nin düzenleyeceği diğer kitapların başlık ve konuları şu şekilde tespit edilmiştir:

Üçüncü Kitap: Mahkeme Karar ve Ara Kararlarının İcrası: Bu kitapta şu konular yer alacaktır: 1) Mahkeme kararlarının yürürlüğe girmesi; 2) Yürürlüğe giren bir kararın iptal edilmesi; 3) İcra belgelerinin verilmesi.

Dördüncü Kitap: Süreler: 1) Sürelerin tespiti ve sayılması için genel hükümler; 2) Sürelerin ertelenip yenilenmesi.

Beşinci Kitap: Mahkeme Giderleri: 1) Genel hükümler; 2) Damga rüsumu; 3) Mahkeme masrafları; 4) Kalem masrafları; 5) Davanın muhakeme usulü harçları; 6) Dava ve davanın bakılmasıyla ilgili giderlere ilişkin tarafların yükümlülüğü; 7) Mahkeme giderlerinin genel hükümlerden istisnaları.

Altıncı Kitap: Çeşitli Davalar: 1) Miras davaları; 2) Aile meclisinin kararları. Burada *Şahıslar ve Velayet Kanunları*'nin hükümleri göz önünde bulundurulacaktır. 3) Sahipleri buluşa ermemiş olan kişilerin gayrimenkul mallarının satışı; 4) Boşanma davaları.

Komisyon 13 Aralık 1933'te gerçekleştirdiği beşinci oturumundan itibaren daha önce tespit ettiği bu konuları madde sistematiğine göre tek tek müzakere ederek tasarı haline getirmeye başlamıştır. Yirminci oturuma kadar bu şekilde devam etmiş ve 58 madde düzenlemiştir. Bundan sonra bu taslak üzerindeki ça-

İşmasına bir süre ara vererek *Bulgaristan Müslümanları Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi*'nin⁵⁶ bazı maddelerini düzeltmeye başlamış ve otuz yedinci oturuma kadar bu konu üzerinde çalışmıştır. Bundan sonraki oturumlarda muhakeme usulü taslağı üzerindeki çalışmasına kaldığı yerden devam etmiş ve son oturum itibariyle toplam 170 madde düzenlemiştir. Son madde "kesin yemin" başlığını taşımaktadır. Buna göre taslakta yeminler bölümünün sonuna yaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

Biz bu çalışmada söz konusu taslağın genel bir tanımını amaçladığımızdan muhteva ile ilgili tahlillere girmek istemiyoruz. Bunun ayrı bir çalışmada ele alınabileceğini düşünüyoruz. Bununla birlikte gerek Bulgaristan şer'îye mahkemelerinin Bulgar adalet sistemi içindeki yeri gerekse ilgili komisyonun çalışma yöntemi ve müzakerelerin seyri hakkında genel bir kanaat oluşturması açısından taslağın kabul edilen birkaç maddesi ile ilgili oturum tutanaklarının Türkçe tercümesini burada aynen vermeyi uygun görüyoruz:

PROTOKOL No. 5

Sofya, 13 Aralık 1933

Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Hazırlık Komisyonu, Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı Mezahip Şube Başkanı D. Gruev Bey'in başkanlığında, Başmüftü Hüseyin Hüsnü Bey ve Başmüftülük Hukuk Müşaviri N. Dimitrov Bey'in katılımlarıyla toplandı.

Nizamname'nin birinci bölümüne girecek genel hükümlere ilişkin müzakereler yapıldı. Nizamnamenin iki bölümden oluşması kabul edildi.

Birinci bölümde şu maddeleri içeren genel hükümler kabul edildi:

Md. 1- Müftülük mahkemeleri şunlardan oluşur:

A. Birinci Derece Şer'îye Mahkemeleri

B. Yüksek Şer'îye Mahkemesi (*Dîvân-ı Âli-i Şer'î*)

Md. 2- Birinci derece şer'îye mahkemeleri tek hakimli olup burada hakim müftü ya da müftü vekilidir.

⁵⁶ Daha önce kaydettiğimiz gibi bu çalışma aynı komisyonun üzerinde çalıştığı ve büyük ölçüde sona erdirdiği yeni *Müessesât-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnâmesi* taslağıdır.

Md. 3- Yüksek Şer'îye Mahkemesi hakimler heyetinden oluşur. Başmüftülükte duruşma yapar. Üç hakimden oluşur: Başkan, Başmüftü veya Başmüftü Naibi, üyeler, iki hakim.

Md. 4- Şu davalar münhasıran müftü mahkemelerinin selahiyetindedir:

1. Evlat ve ebeveyn arasındaki şahsi ve mali münasebetlere ilişkin davalar.

2. Karı koca arasındaki şahsi ve mali münasebetlere ilişkin davalar.

3. Boşanma, nesep, fasit nikahlar ve bunlarla ilgili nafaka temini, ebeveyn hakkının yerine getirilmesi gibi meselelere ilişkin davalar.

4. Kanunen ya da vasiyete dayalı miras davaları

Not: Davanın tarafları 4. maddede belirtilen dava dilekçesine göre müftülük mahkemesinde yargılanmak istemezlerse ve hepsi de reşit iseler, dava genel esaslara göre Sancak veya Devlet mahkemesine gönderilir. Ancak bu iş hüküm henüz verilmeden yapılmalıdır.

Komisyonunda, bu madde ile ilgili olarak, müftülük mahkemelerinin kadın veya çocuklar tarafından verilen nafaka dilekçelerini inceleyip karara bağlamak yetkileri müzakere edilmiştir.

Komisyon, *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu*'nun 1. maddesinin 4. fıkrasını göz önünde tutarak şu sonuca varmıştır: Kadın ve çocukların nafakası Şeriat tarafından düzenlendiği ve anılan fıkrada kadın ve çocukların ne zamana kadar bu iddiaya hakkı olduğu belirtildiği için, bu dilekçelere müftülük mahkemelerince bakılması uygundur. Zira, Şeriat hükümlerinin diğer mahkemeler tarafından uygulanması mümkün değildir. *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu*'nun 1. maddesinin 2. fıkrasının metni de esas itibarıyla bu ruhtadır. Şu kadar var ki, şer'î mahkemelere, nafaka hakkının var ya da yok olduğunu hükme bağlama yetkisi verilmiş olup bu hakkın ölçüsü medeni mahkemelerce belirlenecektir. Bununla birlikte *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu*'nun 1. maddesine eklenen bir kayıtle müftülük mahkemelerine de nafakanın ölçüsünü belirleme yetkisi verilmiştir.

Oturum 14 Aralık 1933 tarihine ertelendi.

Başkan:

Sekreter:

PROTOKOL No. 6

Sofya, 14 Aralık 1933

Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Hazırlık Komisyonu, Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı Mezahip Şube Başkanı D. Gruev Bey'in başkanlığında, Başmüftü Hüseyin Hüsnü Bey ve Başmüftülük Hukuk Müşaviri N. Dimitrov Bey'in katılımlarıyla toplandı.

5 No'lu Protokol okundu ve kabul edildi.

Komisyon, müslüman bir kişinin, vasiyetini nasıl yapacağı konusunu müzakere etti.

Gruev Bey, vasiyet ile mülkiyet hakkı devredildiği için, *Anayasa'nın* 63. maddesi uyarınca vasiyetnamenin noter huzurunda yazılı olarak yapılması gerektiğini, mülkiyet konusunu içeren vasiyetin sadece iki tanık huzurunda yapılması ve ispat edilmesinin *Anayasa'ya* ve yürürlükteki diğer kanunlara aykırı olduğunu söyledi.

N. Dimitrov Bey ise vasiyetin şer'î hükümlere göre yapılması gerektiğini ileri sürdü. Ona göre, *Miras Kanunu'nun* 344. maddesi bunu gerektirmektedir. Zira bu maddede, bir müslümanın şer'î kurallara göre miras alacağı ve *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun* 1. maddesinin ek 4. fıkrasında, kanunca ve vasiyete dayalı miras davalarına şer'î mahkemelerin bakacağı tasrih edilmiştir. Vasiyetle ilgili miras davaları müftülük mahkemelerinde halledildiğine göre vasiyetin de şer'î kurallara uygun yapılması ve ispat edilmesi gerekir. Bir başka ifadeyle tanıklar huzurunda yapılan vasiyet, yazılı olmasa bile, mahkemede tanık ifadeleri ile ispat edilmelidir.

Bununla birlikte N. Dimitrov, vasiyetin yazılı olması şartının *Nizamname'de* yer alması durumunda bunun ileri bir adım teşkil edeceğini ve kendisinin de bunu onaylayacağını ilave etti.

İkinci kez söz alan Gruev Bey, *Miras Kanunu'nun* anılan 344. maddesi uyarınca, müftülük mahkemeleri yalnız mirasın niteliği ve kısımlarının ölçüsü hakkında uygulama yetkisine sahip olup vasiyet ve vasiyetin şekli konusunda Bulgar kanunlarının uygulanacağını ifade etti.

Başmüftü ise, bu noktada sadece şer'î hükümlerin tatbik edilmesi gerektiğini söyledi. Şer'î hükümlere göre, vasiyet tanıklar huzurunda sözlü de yapılabilir. Ancak bunun ispat edilmesi şarttır, dedi.

Bu konuda komisyon oy çokluğu ile şu maddeyi kabul etti:

Md. 6- Müftü ya da müftü vekili tarafından veya noterlik göreviyle yükümlü nizami mahkeme yargıcı ya da noter tarafından yazılı bir şekilde yapılan vasiyet geçerlidir.

Komisyon vasiyetname gibi önemli bir belgenin yazılı olmadığı halde sadece tanıklar huzurunda kanıtlanmasının ileride ciddi mahzurlar doğuracağını göz önüne alarak yukarıdaki maddeyi kabul etmiştir. Komisyon bu maddeyi kabul ederken tanık ifadelerinin her zaman doğru olmayacağı ve uzun süreli delil teşkil edemeyeceği ve bunun mirasçıları zor durumda bırakacağını göz önüne aldı. Ayrıca müslümanların büyük bir kısmının Bulgarca'yı bilmemeleri sebebiyle noter huzurunda vasiyet düzenleyemedikleri için komisyon vasiyetin müftü ve müftü vekili huzurunda yapılabilmesini kabul etmiştir.

Bununla birlikte Başmüftü kendi özel görüşünde ısrar etmiştir.

Oturum belirsiz bir tarihe talik edilmiştir.

Başkan:

Sekreter:

PROTOKOL No. 7

Sofya, 25 Ocak 1934

Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Hazırlık Komisyonu, Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı Mezahip Şube Müdürü D. Gruev Bey'in başkanlığında, Başmüftü Hüseyin Hüsnü, Başmüftülük Müşaviri N. Dimitrov ve Dış İşleri Bakanlığı Müfettişi İvan Stoyanov'un katılımlarıyla toplandı.

6 No'lu Protokol okundu ve kabul edildi.

Müslümanların vasiyetnamelerini nasıl tanzim edeceği sorununun müzakeresine devam edildi.

Başmüftü, bu konunun İslam hukukuna göre son derece açık olduğunu belirterek, komisyon üyelerinin çoğunluğu vasiyetin yazılı olması görüşünde ısrarlı ise, komisyonun bir müslümanın hiç olmazsa menkul malını tanıklar huzurunda sözlü olarak vasiyet edebilmesini, mirasçının da gerektiği takdirde vasiyeti tanıklarla ispat edebilmesini, kabul etmesini rica etti.

Başmüftü sözlerine şöyle devam etti. Müslümanlar menkul mallarının nasıl taksim edileceği, cenaze masraflarının nereden karşılanacağı yolundaki vasiyetlerini genellikle ölümcül hastalıkta yaparlar. Bu da esas itibarıyla ülke kanunlarına aykırı değildir. Çünkü menkul malların satışında yazılı belge düzenlemek şart değildir. Vasiyetin yazılı olması, gerektiğinde onu kanıtlamak içindir. Bu da

çok önemli değildir. Burada esas olan vasiyeti yapanın iradesidir. Bu irade de menkul mal vasiyetinde yazılı olarak beyan edilmemiş olabilir.

Gruev Bey, bizim *Miras Kanunu*'nun Vasiyet bölümünde düzenlenen 73. ve sonraki maddeler, özel durumlarda bazı istisnaların yapılabileceğini öngörmektedir. Biz de bir müslümanın menkul mallarını ölümcül hastalıkta vasiyet edebileceğini kabul etmeliyiz. Fakat bu sadece ölümcül hastalıkla kayıtlanmalıdır. Yani kişi yeniden sağlığına kavuşursa vasiyet düşmelidir. İkinci ölümcül hastalıkta vasiyetini yenilemelidir. Şayet kişi sağlıklı ise vasiyetnamesini yetkili makamlar huzurunda yazılı olarak düzenlemesi gerekir. Bu şekilde hem vasiyet eden hem de lehinde vasiyet yapılan kişi dolandırılmaktan kurtulmuş olurlar. Zira tanık ifadeleri sağlam bir delil olmayıp her zaman için vicdansız kimselerin suistimaline açıktır, dedikten sonra 6. maddeye şu notun ilave edilmesini önerdi:

Not: Her müslüman ölümcül hastalıkta menkul mallarına ilişkin vasiyetini tanıklar huzurunda yapabilir.

N. Dimitrov da prensip olarak bu teklifi kabul ettiğini, ölümcül hastalıkta menkul mallara ilişkin sözlü vasiyet imkanı verilmesinin maddi imkansızlık sebebiyle yazılı vasiyetname düzenleyemeyen yoksul insanlara kolaylık sağlayacağını belirtti. Ancak Başmüftü'nün, menkul malların satışı ile vasiyeti arasında kıyas yapmasını da uygun bulmadı. Ona göre, vasiyet ile satışın hukuki nitelikleri arasında büyük fark vardır. Satış vasiyete değil, bağış akdine benzemektedir.

Başmüftü "ölümcül hastalık" kaydının kaldırılmasında ısrar etti.

Sonraki oturumun 29 Ocak 1934'ta yapılmasına karar verildi.

Başkan:

Sekreter:

PROTOKOL No. 8

Sofya, 29 Ocak 1934

Müftülük Mahkemeleri Muhakeme Usulü Nizamnâmesi Hazırlık Komisyonu, Dışişleri ve Mezahip Bakanlığı Mezahip Şube Müdürü D. Gruev Bey'in başkanlığında, Başmüftü Hüseyin Hüsnü, Başmüftülük Müşaviri N. Dimitrov ve Dış İşleri Bakanlığı Müfettişi İvan Stoyanov'un katılımlarıyla toplandı.

7 No'lu Protokol okundu ve kabul edildi.

Menkul malların vasiyetlerinin ne şekilde yapılacağı meselesinin müzakeresine devam edildi.

Başmüftü, menkul malların vasiyetinin sözlü yapılabilmesi ve tanıklarla ispat edilebilmesi fikrinde ısrar etti. Müslümanları, bu tür malların vasiyetini gerek noter, gerekse müftü huzurunda yazılı yapmaya mecbur etmenin anlamsız olduğunu, zira müslümanların vasiyeti çok nadir hallerde yaptığını, çünkü mirasçılardan birisine diğerlerinin rızasını almadan yapılan vasiyetin geçersiz olduğunun bilindiğini, üçüncü şahıslara yapılan vasiyetin ise çok nadir olduğunu belirtti ve sözlerine şöyle devam etti:

Vasiyette esas olan vasiyetin iradesidir. Bunun yazılı veya sözlü yapılmasının ise sadece vasiyetnamenin ispat edilmesinde önemi vardır. Şimdi biz usul meselelerini görüştüğümüz için gayri menkul malların vasiyetinin sadece yazılı belge ile ispat edilebileceğini, menkul malların vasiyetinin ise tanıklarla da ispat edilebileceğini kabul edip karara bağlayalım. Noter veya müftü huzurunda yazılı bir biçimde yapılmayan vasiyetin geçersiz olduğu fikrini benimsemeyelim.

Bunun üzerine Gruev Bey de Başmüftü'yü destekleyici mahiyette şöyle konuştu: Bulgar *Miras Kanunu*'nda da buna sadece ölüm anında ve bir istisna olarak izin verilmektedir. Başmüftü "Miras hükümsüzdür" maddesinin "Miras ispatlanmalıdır" şeklinde değiştirilmesini istemekte haklıdır. Çünkü biz burada usul meselelerini hallediyoruz. Böylece komisyon konunun İslam hukukunca tanzim edilen maddi tarafı ile ilgilenmemiş olacaktır.

N. Dimitrov ise, şimdi bizim, mirası ispatlama usullerini karara bağlamaya çalıştığımız sırada bir de "Deliller" başlığı açmamız gerekir. Çünkü şu anda genel hükümleri inceliyoruz, dedi.

Sayın Gruev de bu konuda Dimitrov'un fikri ile mutabık olduğunu bildirdi.

Komisyon kabul edilen 6. maddenin iptal edilmesini ve bu meselenin "Deliller" başlığı işlenirken yeniden ele alınmasını kararlaştırdı. Bundan sonra yeni madde şu haliyle kabul edildi:

Md. 6- Bulgaristan'da müftülük mahkemeleri, bu Nizamnamenin 1. maddesinde öngörülen davaların görülmesine ancak ilgili kişilerin başvurusu ile başlar. Bu davaları karara bağlarken, işbu Nizamname'de ve Bulgaristan Çarlığı'nda Müslümanların Müessesat-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi'nde öngörülen hükümleri nazar-ı itibara almalıdır.

Oturum 31 Ocak 1934 tarihine ertelendi.

Başkan:

Sekreter: